

Μια συνομιλία με τον Γιάννη Ξενάκη

Νίκος Χατζηνικολάου

Το κείμενο που ακολουθεί δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά πριν από πενήντα χρόνια με το ψευδώνυμο Σ. Μαρτάκης στο περιοδικό *ΠΟΡΕΙΑ*, όργανο της Ενώσεως των εν Παρισίοις Ελλήνων Σπουδαστών, συγκεκριμένα στο τεύχος 10, που κυκλοφόρησε τον Φεβρουάριο του 1969.

Τα κείμενα του περιοδικού ήταν γραμμένα στη γραφομηχανή. Οι τίτλοι έμπαιναν με Letraset και η εκτύπωση γινόταν όφσσετ σ' ένα μικρό τυπογραφείο στην rue Mazarine, κοντά στο φοιτητικό εστιατόριο Mazet, όπου συνήθως τρώγαμε. Στην κάπως άτυπη συντακτική επιτροπή συμμετείχαν (με αλφαβητική σειρά) η Άλκη Γαρμπή, ο Άγγελος Ελεφάντης, ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος, η Χρύσα Προκοπάκη, ο Μιχάλης Παπαγιαννάκης, η Άννα Φραγκουδάκη κι εγώ.

Η ιδέα να πάρω συνέντευξη του Γιάννη Ξενάκη είχε κίνητρα μουσικά και πολιτικά. Το μουσικό κίνητρο ήταν η μικρή μου εξοικείωση με τη Νέα Μουσική απ' τα χρόνια των σπουδών μου στο Φράιμπουργκ της Γερμανίας. Είχα παρακολουθήσει δύο φορές (1961 και 1962, αν θυμάμαι καλά) το φεστιβάλ του Ντοναουέσινγκεν (Donauesschinger Musiktage), τη γραφική κωμόπολη της Σουαβίας απ' όπου ο Δούναβης ξεκινάει το ταξίδι του για τη Μαύρη Θάλασσα. Εκεί συμμετείχαν πολλά γνωστά ονόματα της Νέας Μουσικής, είτε εκτελώντας έργα τους είτε ως ακροατές. Θυμάμαι τους Pierre Boulez, Luciano Berio, György Ligeti, Krzysztof Penderecki, Luigi Dallapiccola. Η μουσική του Ξενάκη με ενδιέφερε. Ως μουσική και για τον λόγο ότι, είχε αρνηθεί τη λύση τύπου Σκαλκώτα. Το αγωνιστικό του παρελθόν, όπως και η πολιτική στράτευση του συνομήλικού του Luigi Nono, τους έδινε μία ξεχωριστή αίγλη στα μάτια μου. Με τις αρχιτεκτονικές του δουλειές δεν είχα ασχοληθεί, απλώς είχα δει ένα εντυπωσιακό φωτογραφικό ντοσιέ για το περίπτερο της Philips στην Έκρο των Βρυξελλών του 1958.

Το κείμενο δημοσιεύεται στην αρχική του μορφή. Διόρθωσα μερικά, ελάχιστα πρέπει

να πω!, λάθη της γραφομηχανής και αναδιατύπωσα μια φράση που δεν ήταν κατανοητή.

Για λόγους προφύλαξης, λόγω των ανθρώπων της χούντας που κυκλοφορούσαν στο Παρίσι, χρησιμοποιούσαμε ψευδώνυμα για τα κείμενα που γράφαμε.

«ΝΥΧΤΕΣ». Έτσι λέγεται το τελευταίο έργο του Γιάννη Ξενάκη, γραμμένο το 1967-1968, με την αφιέρωση «σε σας πολιτικοί κρατούμενοι που ζείτε στο σκοτάδι, Narcisso Julian απ' το 1946, Κώστα Φιλίνη απ' το 1947, Έλλη Ερυθριάδου απ' το 1950, Joachim Amaro απ' το 1952, και σε σας χιλιάδες ξεχασμένοι που ακόμα και τ' όνομά σας έχει χαθεί.»

Μέσω ενός κοινού γνωστού είχαμε κανονίσει μια συνάντηση με τον Ξενάκη. Πριν έρθω σ' επαφή μαζί του η μνεία του ονόματός του έκανε να αναδύεται μπροστά στα μάτια μου το κάλυμμα ενός δίσκου γραμμοφώνου 30 εκατοστομέτρων. Το έργο του δεν ανακαλεί το δημιουργό του. Και κάθε φορά που η βελόνα μπαίνει στ' αυλάκια του δίσκου βρίσκεσαι μπροστά σ' ένα κόσμο αυτοτελή, πυκνό και απρόσωπο. Τον επισκέφτηκα στο εργαστήρι του στη Μονμάρτρ. Ένα αχανές δωμάτιο με παρτιτούρες και βιβλία μαθηματικών πεταμένα εδώ κι εκεί, στον τοίχο ένας μαυροπίνακας. Μια σόμπα κρύα. Σ' ένα κάθισμα απέναντί μου, λεπτός, νευρικός: ο Ξενάκης.

Στην αρχή συζητάμε για την Πορεία. Την παρακολουθεί μ' ενδιαφέρον. Κι αμέσως περνάει στις ερωτήσεις: Τί είναι και τί θέλει το ελληνικό προοδευτικό κίνημα, γιατί αγωνιζόμαστε, γιατί θέλουμε ν' αγωνιστούμε. Έχει ένα ύφος ανακριτικό και ψυχρό. Σαν να αμφισβητεί ευθύς εξ αρχής ότι με τις σκέψεις που έχουμε είμαστε κάτι το ζωντανό. Βιάζεται να βεβαιωθεί ότι οι απόψεις μας είναι αναχρονιστικές και τελματωμένες. Αισθάνομαι ότι με ικανοποίηση θα δεχόταν αυτή την επιβεβαίωση της ήδη διαμορφωμένης γνώμης του.

«Τί μπορεί να γίνει στην Ελλάδα», ρωτάει. «Ποιος θα το κάνει; Ποια κατάσταση θα αντικαταστήσει τη δικτατορία;» Με βομβαρδίζει με ερωτήσεις. Σχεδόν δεν με αφήνει ν' απαντήσω. Σιγά-σιγά η συζήτηση αλλάζει περιεχόμενο. «Τί θα πει Ελλάδα; Υπάρχει Ελλάδα;», μου λέει προκλητικά.

Αρχίζω ν' αναρωτιέμαι αν μπορώ να μείνω κι άλλο σ' αυτό το δωμάτιο. Σκέφτομαι το πώς θα φύγω. Δεν θα κάτσω να τον πείσω ότι υπάρχει Ελλάδα.

Τον ακούω πάλι να μιλάει: «Ποιοι Έλληνες;», λέει. «Πού 'ναι οι Έλληνες; Για ποιους Έλληνες μιλάμε; Γι' αυτούς που εγκαταλείψανε τον πολιτισμό τους και γίνανε χριστιανοί; Για τους Έλληνες του Βυζαντίου; Ποιοι Έλληνες; Υπάρχουν Έλληνες;»

Τον κοιτάζω. Δεν φωνάζει καθώς τα λέει αυτά. Μιλάει πεισματωμένα, οργισμένα σαν κάποιος που προδόθηκε από τον εαυτό του, που κάποτε πίστεψε βαθιά αυτά που τώρα φαίνεται να αρνείται. Τη στιγμή εκείνη μόνο, κατάλαβα ότι δεν είχα μπροστά μου τον Έλληνα που μεγαλωμένος στη Δύση και γεμάτος επιτυχία «προκαλεί» τον συμπατριώτη του, αλλά αντίθετα, έναν Έλληνα που δεν προσαρμόστηκε στην καινούργια του πατρίδα. Κυνηγημένος από εγγλέζικες σφαίρες και όλμους ενόσω ο αγώνας κατά του γερμανι-

κού φασισμού συνεχιζόταν, τραυματισμένος από θραύσματα οβίδας, καταδικασμένος σε θάνατο από τους πράκτορες των εγγλέζων φτάνει το 1947 στο Παρίσι και πέφτει με τα μούτρα στη μελέτη και στη δουλειά. Σύντομα γίνεται βοηθός του Le Corbusier, ασχολείται με τα μαθηματικά, παρακολουθεί την τάξη του Messiaen στο Conservatoire του Παρισιού καθώς και τα μαθήματα του εμπνευστή της σημερινής μουσικής, Hermann Scherchen. Όλο αυτό το διάστημα η Ελλάδα ζει μια από τις μεγαλύτερες τραγωδίες της: εμφύλιος πόλεμος, ήττα, καταπίεση των αγωνιστών, φυλακές, ξερονήσια. Όλοι οι συμμαθητές και φίλοι του Ξενάκη κυνηγιούνται, σκοτώνονται, σαπίζουν στην εξορία. Αυτή είναι η μια πλευρά. Και η άλλη είναι η καθυστέρηση του ίδιου του κινήματος στον πνευματικό τομέα. Η καχυποψία απέναντι στο καινούργιο, η ανικανότητα να κριθεί ένα έργο αυτό καθαυτό, δηλαδή σε σχέση με το ίδιο και με την εποχή του.

Η απαίτηση από έργα της σημερινής εποχής να μοιάζουν με έργα του 19^{ου} αιώνα για να είναι προοδευτικά, αποξένωσε το κίνημα από αξιόλογους δημιουργούς. Αυτή η κατάσταση στην Ελλάδα πληγώνει βαθύτατα τον Ξενάκη. Κλεισμένος στον δικό του χώρο αγωνίζεται πεισματικά με το υλικό του και δημιουργεί το έργο του που άνοιξε καινούργιους δρόμους στη μουσική και τον καθιέρωσε σε διεθνή κλίμακα.

«Οι Έλληνες υπάρχουν και υπάρχουν όντας αυτοί που είναι», του είπα. «Μόνο αν κανείς αποδεχτεί αυτή την κατάσταση μπορεί να αγωνιστεί μετά για να την μεταβάλει στο μέτρο που αυτό είναι δυνατό. Αυτός ο πόνος για την Ελλάδα που σας ωθεί σ' αυτή την στάση είναι γενικότερο χαρακτηριστικό μας. Θα έλεγα δε ότι παίρνει και πήρε στο παρελθόν τις πιο οξείες μορφές του στη συνείδηση των Ελλήνων που έζησαν πολλά χρόνια στο εξωτερικό. Ο νεοελληνικός πολιτισμός χαρακτηρίζεται από υψηλό επιπέδου μεμονωμένες προσφορές. Κάποιοι έμποροι στο Λίβερπουλ ή στις Ινδίες, υπάλληλοι σε μεγάλες εταιρείες της Αιγύπτου ή της Πόλης, διανοούμενοι που διαμορφώθηκαν στα Πανεπιστήμια της Πίζας ή του Παρισιού έφτιαξαν το έργο τους οραματιζόμενοι μιαν Ελλάδα διαφορετική. Η κεντρική μας όμως αδυναμία είναι ότι το έργο τους δεν συνεχίζεται. Η ασυνέχεια μας χαρακτηρίζει και μας κατατρέπει. Κι αυτό σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορεί κανείς να αναρωτηθεί για το είδος του πολιτισμού μας από τότε που υπάρχουμε ως κράτος, τουλάχιστον τυπικά ανεξάρτητο. Πράγμα που οφείλεται με τη σειρά του στο επίπεδο ανάπτυξης και στις ιδιομορφίες της ελληνικής αστικής τάξης και κατ' αναλογία του εργατικού μας κινήματος. Μην πιστέψετε όμως ούτε στιγμή, ότι είσαστε ο μόνος που αισθάνεται έτσι. Το ζήτημα είναι ότι δεν μπορούμε να αρκούμαστε σε διαπιστώσεις, πρέπει να αποφασίσουμε ν' αλλάξουμε την κατάσταση. Πιστεύω ότι αυτό είναι η μόνη σωστή στάση γιατί είναι η μόνη στάση που δεν εμποδίζει την αλλαγή προς το καλύτερο».

Ο Ξενάκης σιωπάει. Και τότε καταλαβαίνω ότι η προηγούμενη στάση του ήταν σκόπιμη. Από και πέρα η συζήτηση αλλάζει χαρακτήρα. Είχε γίνει αυτόνομο το πρόβλημά μας ήταν κοινό. Κάθεται λίγο πιο αναπαυτικά στην καρέκλα του. Μιλάμε για τα φοιτητικά του χρόνια, για τον Δεκέμβριο του '44 και για τους φοιτητές του Πολυτεχνείου.

Μου διηγείται τους αγώνες τους και τον ρόλο που έπαιζαν οι χαφιέδες της Ασφάλειας τότε: οι Ευέλπιδες. Πώς τους κυνήγησαν μια φορά μέχρι την αίθουσα διδασκαλίας οπλισμένοι. Πόσο καθολικό ήταν τότε το αίτημα για την ολοκλήρωση της απελευθέρωσης και πόσο αντιφατική ήταν τότε η στάση της καθοδήγησης του κινήματος. «Σκοτώθηκαν πολλοί τότε», λέει. «Άδικο». Και κοιτάζει προς το βάθος του δωματίου λες και τους βλέπει μπροστά του. Τον ρωτώ αν ήξερε τον Μαλτέζο. Ναι, τον είχε γνωρίσει. «Ένας παράξενος κομμουνιστής. Ήταν και δεν ήταν. Πολύ μορφωμένος. Δεν ξέρω αν πραγματικά πρόδωσε.» Στη συνέχεια μιλάμε για τις μετέπειτα εξελίξεις.

Η κύρια θέση, ένα είδος λάιτ μοτίφ στην ομιλία του Ξενάκη, είναι η άποψη ότι έχουμε ανάγκη από μια θεωρία ικανή να εκφράζει την εποχή μας, που να ανταποκρίνεται στη σημερινή κοινωνική πραγματικότητα. Πιστεύει ότι μια τέτοια θεωρία δεν είναι ποτέ «δεδομένη» αλλά το προϊόν εργασίας και το αποτέλεσμα κριτικής στάσης των συγχρόνων απέναντι σε κάθε προϋπάρχουσα θεωρία καθώς και στην κοινωνική πραγματικότητα που τους περιβάλλει. Για τον Ξενάκη η κριτική στάση απέναντι στα φαινόμενα αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για τη δημιουργία κάθε έργου. Και πιστεύει ότι τη στιγμή αυτή ένας από τους κεντρικούς στόχους μας πρέπει να είναι η ανάπτυξη και καλλιέργεια μιας τέτοιας στάσης, ενός τέτοιου κριτικού πνεύματος. Μόνον εφόσον οι λαϊκές μάζες αποκτήσουν αυτή τη νοοτροπία μπορεί να υπάρξει μια σωστή σχέση ανάμεσα στις μάζες του κινήματος και στην καθοδήγησή του.

Ο Ξενάκης πιστεύει ότι χωρίς μια καθοδήγηση που θα ξέρει σε επιστημονική βάση την πραγματικότητα την οποία θέλει ν' αλλάξει, κάθε δράση είναι μάταιη. Και η καλή πρόθεση και οι ατομικοί ηρωισμοί και οι συλλογικοί ηρωισμοί δεν είναι σε θέση να αντικαταστήσουν ένα τέτοιο κενό. Το κενό προδικάζει με βεβαιότητα την αποτυχία. Και, κατ' αυτόν, όλη η περίοδος από το 1944 μέχρι σήμερα χαρακτηρίζεται από αυτή την έλλειψη ηγεσίας ικανής να ανταποκριθεί στις ανάγκες των λαϊκών μαζών, στις ενδοελληνικές και στις διεθνείς εξελίξεις.

Δεν πιστεύει όμως ότι το πρόβλημά μας σήμερα είναι ζήτημα καθοδήγησης. Είναι πρόβλημα γενικότερο που αφορά το σύνολο του κινήματος, μια και χωρίς τον συνεχή κριτικό έλεγχο της καθοδήγησης από τις μάζες η αποδοτικότητα της καθοδήγησης δεν μπορεί παρά να είναι μειωμένη. Για να υπάρχει όμως κριτικός έλεγχος της καθοδήγησης από τις μάζες, πρέπει οι μάζες να έχουν την αίσθηση της αναγκαιότητας του ελέγχου, πράγμα που σημαίνει ότι στον ιδεολογικό τομέα πρέπει να γίνεται συστηματική δουλειά προς αυτή την κατεύθυνση. Αυτός ο κύκλος, που δεν είναι αναγκαστικά φαύλος, έχει στην σημερινή περίοδο ως σημείο εκκίνησης το αίτημα για την ανάπτυξη του κριτικού πνεύματος στις μάζες, το αίτημα της διαφώτισης με την πιο ευρεία έννοια, στο οποίο πρέπει να ανταποκριθούν όλες οι ενεργές δυνάμεις του κινήματος.

Μέσα απ' αυτό το πρίσμα απασχολεί τον Ξενάκη και το πρόβλημα της Ελλάδας και της ελληνικότητας. Η συζήτησή μας όλο και ξαναγυρίζει σ' αυτό το θέμα, είναι το κόκκινο νήμα που την διαπερνά απ' την αρχή ως το τέλος. «Τί θα πει ελληνικός πολιτισμός, τί

θα πει ελληνικότητα, να ένα ερώτημα στο οποίο πρέπει να απαντήσουμε, με το οποίο πρέπει να ασχοληθούμε, γύρω απ' το οποίο θα μπορούσε ν' ανοίξει μια συζήτηση στο περιοδικό σας», λέει.

Την ώρα που μιλάει έτσι, ο Ξενάκης είναι τελείως διαφορετικός. Νομίζω ότι αυτό είναι και το πραγματικό του πρόσωπο. Σιγά-σιγά αποκαλύπτεται πως είναι ένας άνθρωπος που συμμετέχει σε ό,τι συμβαίνει στον τόπο μας και που συγχρόνως δεν βλέπει πουθενά τις δυνάμεις που θα έκαναν την απαραίτητη ανανέωση στη σκέψη και στη πρακτική του ελληνικού κινήματος. «Τίποτα δεν μπορεί να γίνει χωρίς ξεκάθαρους στόχους και προοπτικές. Χωρίς ιδεολογική σαφήνεια, χωρίς την γνώση της πραγματικότητας». Οι φράσεις αυτές αντηχούν στ' αυτιά μου καθώς κατηγορίζω τον λόφο της Μονμάρτης.